

Hackefors kvarnar

Joakim Johansson

Vid Hackefors brusade Stångån fritt och vilt fram till 1935 då kraftstationen stod klar. Innan dess hade forsen givit kraft till kvarnar, stampar, sågverk och till och med ett pappersbruk. En av kvarnarna gick upp i rök vid en brand 1851 men återuppbyggdes. Branden har länge varit bortglömd, fram till nu.

Bild: Hackefors kvarnar med den s.k. Klosterkvarn till höger, 1870-tal (Östergötlands museum)

Det fanns två kvarnar på östra sidan av forsen. Längst ner i forsen, mot norr, låg den nedre kvarnen som tillhörde Söderygården. Gårdens ägare var själva mjölnare.

Den andra, övre kvarnen, låg ungefär mitt för nuvarande kraftstationen och var, till skillnad från den nedre kvarnen, avstyckad som enskild fastighet.

Exempelvis berördes inte denna lilla fastighet vid laga skifte. (Att den skulle ha tillhört Norrgården som tidigare har angivits är fel.) Anledningen till att kvarnen på detta sätt stod ”utanför” byn sträcker sig sannolikt ända tillbaka till medeltiden.

Kvarnen skänktes nämligen till Askeby kloster år 1382.

Hur länge de innehade kvarnen är okänt, men senast till 1529 då klostret upphörde. Kvarnen benämndes dock som ”Klosterkvarn” ännu på 1800-talet.

År 1850 köptes den övre kvarnen av mjölnaren Jonas Peter Jonsson (1823 – 1886) och hustrun Carolina Maria Johansdotter (1816 – 1894). De hade varit mjölnare vid Hjulsbro kvarn 1845 – 1849 och där hade parets två döttrar fötts. De var därefter mjölnare vid Föllingsö i Kisa och där föddes en son i januari 1850 innan de i samma veva flyttade till Hackefors. Familjen hann bo knappt ett år i Hackefors innan deras verksamhet förstördes.

På natten till söndagen den 12 januari 1851 uppstod en brand i kvarnen. Östgöta Correspondenten som då gavs ut två gånger i veckan noterade händelsen på onsdagen den 15 januari med följande: ”Natten till sistl. Söndag lærer Hackefors qwarn i Landeryd socken nedbrunnit. Rygteswis berättas, att en dräng blifwit innebränd.” I Landeryds dödbok noteras dock ingen vara död av någon sådan orsak.

Sannolikt var det enbart ett rykte för Linköpingsbladet noterade endast: ”eldswådan inträffade natten emellan nästlidne lördag och söndag och lade totalt i aska Hackefors, ej långt från staden belägna qwarnhus med alla inventarier och hwad der i öfrigt fanns förwaradt”.

Familjens bostadshus verkar ha klarat sig. Vålvilliga ortsbor insamlade medel till mjölnarfamiljen för att åter bygga upp kvarnen. Den
förste februari meddelades i Corren om ”Gåfwor till den genom eldswåda nödställda Mjölnarefamiljen i Hackefors, godhetsfullt inlemnade i Herr Sahlströms Bokhandel”.

Inte nog med denna tragedi för familjen. I april dog den 3 månader gamla sonen i lunginflammation eller ”bröstfeber” som det kallades då.

Den 10 september införde kyrkoherde Petrelli i Landeryd följande i Corren: ”Redowisning för insamlingen till den genom vådeld olyckliga Mjölnefamiljen i Hackefors. Transport från N:o 30 B:ko Rdr 262:20; i bref till undertecknad från inom Landeryd har, utom hwad förut är i räkningen intaget, blifwit sammanskjutet 59:19 samt 24 kappar råg, 8 kappar hwete, 6 kappar malt, 2 lass halm, 10 timmerstockar, jemte åtskilliga för- och karldagswerken. Äfwenledes har en ädel gifware utom församlingen förärat en tolf timmer. Sammanräknas alla de gåfwor, som menniskokärleken egnat de brandskadade uti Hackefors, så utgör beloppet deraf 355 Rdr 7 sk. B:ko, 5 1/6 tolfte timmer, 2 t:r 4 k:r råg, 8 K:r hwete, 8 t:r ärter, 6 k:r malt, 2 lass halm, jemte åtskilliga för- och karldagswerken. Till wäsentlig del har denna ädla frikostighet bidragit dertill, att den nedbrända qwarnen nu åter blifwit wäl uppbyggd och i det goda skick, att malning med 3 par stenar genast kan börjas – Till alla de menniskowänner, som till detta goda ändamål bidragit, hembäras härmedelst de hjertligaste tacksägelse. 2 Cor. 9: 8-11.

Linköping d. 9 September 1851. G. Petrelli”

Samma dag infördes följande notis: ”Vördsamt tillkännagivande. Sedan nu mera genom välgörande menniskors hjälp min af vådeld ödelagda qvarn härstädes blifwit åter uppbyggd; så får jag, under hembärande af min innerliga tacksägelse till alla de ädla menniskovänner, som mig godhetsfullt understödt, härmedelst tillkännagifva, att qvarnen med 3 par stenar nu är i god ordning, så att malning genast kan börjas, hvadan jag vördsamt rekommenderar mig till mottagande af allehanda slags spannemål till förmalning, som med all den noggrannhet skall verställas. Hackeforss den 9 Sept. 1851. J. P. Jonsson, Mjölneare.”

Trots all denna hjälp bestämde familjen sig för att lämna Hackefors. Corren 24 januari 1852: ”Auction. Måndagen den 26 dennes, kl 2 på e.m, kommer genom Auction att till salu utbjudas: Kronoskatte-Mjölqwarnen, Klosterqwarnen kallad, i Hackefors i Landeryds socken, med dertill hörande Byggning, inredd med Stuga, kammare och kök å nedra botten, samt 2:ne Windsrum på den öfra, jemte uthus och 12 kappeland Jord. Qwarnen blef alldeles nybyggd förlidet år, och uppförd af Sten på nedra botten och utaf Timmer på den öfra samt inredd med 3:ne par Stenar och särskidt Grynwerk, allt i fullgodt skick. Widare om köpewilkoren skall före utropet tillkännagifwas. En blifwande inropare bör wara försedd med antaglig borgen, om på dess anbud skall fästas afseende.”

Köpare för 5.000 riksdaler banko blev byggmästaren och mjölnaren Johan Carl Degerholm (1808 – 1878) i Skönberga socken. På hösten gick flytten för familjen Jonsson till S:t Anna socken. Några år senare hamnade de i Grävsätters kvarn i Hannäs socken, där de blev kvar resten av sina liv.

Den övre kvarnen i Hackefors bytte ägare flera gånger innan verksamheten upphörde 1885, varefter kvarnen revs. Den tillhörande mjölnarbostaden är det ännu idag bevarade gulputsade huset Åbrinken 9, intill cykelbron. Av kartmaterial att döma har kvarnens mjölnarbostad legat på samma plats i många hundra år. Den nuvarande byggnaden har säkerligen ersatt en äldre bostad på samma plats. Vilket år som den nuvarande byggnaden uppfördes är okänt. När kvarnen noterades som nybyggd 1851 i en försäkring, angavs inget byggår på boningshuset. Däremot att huset var ”Revitterat, under Tegeltak, med 4 Eldrum”. Huset bör rimligtvis ha byggts under första halvan av 1800-tal eller kanske i slutet av 1700-talet